

MLAJŠI PALEOLITIK IZ OVČJE JAME

F. OSOLE

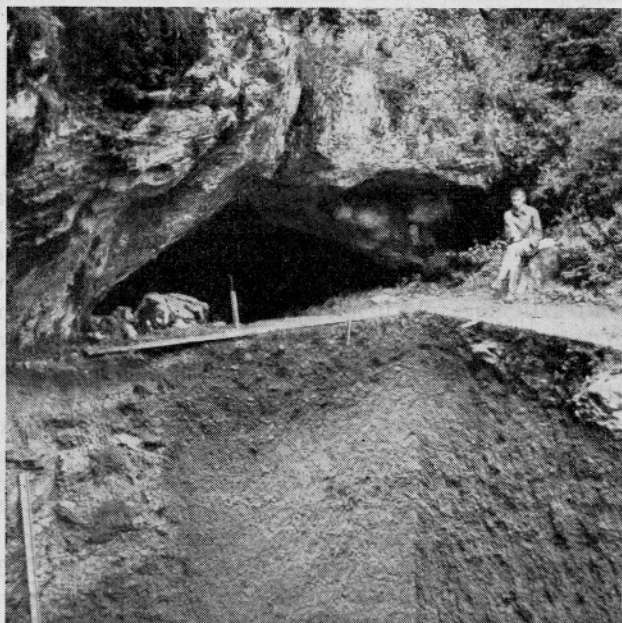
Univerza, Ljubljana

Šele z osvoboditvijo in priključitvijo slovenskega Krasa matični domovini se prično tu v pravem pomenu besede načrtna raziskovanja paleolitika. S tem pa ne trdimo, da so ostale podzemeljske kraške jame, nahajališča pleistocenske favne in paleolitskih kultur na tem ozemlju nedotaknjene. Od konca druge polovice 19. stoletja so jih raziskovali bolj ali manj srečno najrazličnejši poklicani in nepoklicani jamarji, naravoslovci in arheologi. Večina izkopanega paleontološkega in arheološkega materiala, toda brez prepotrebnih stratigrafskih in drugih podatkov, je raztresena po raznih muzejih in privatnih zbirkah v tujini in skoraj brez znanstvene vrednosti (S. Brodar, 1955, 81). Italijansko paleolitsko raziskovanje okupiranega ozemlja se ni posebno razmahnilo, bilo pa je že na precejšnji znanstveni višini. Razen v jami Pod Kalom pri Nabrežini (R. Battaglia, 1922) so raziskovanja ostala le v začetnih fazah. Tako je F. Anelli leta 1932 izkopal nekaj poskusnih sond v Betalovem spodmolu pri Postojni in izkopane kamene predmete odredil v neolitik (F. Anelli, 1933, 236). Izkopavanje je sicer nadaljeval prav do izbruha druge svetovne vojne, svojih izsledkov pa, žal, ni nikoli publiciral.

Novi položaj, ki je nastal po drugi svetovni vojni z osvoboditvijo slovenskega Krasa, je prof. S. Brodar povsem pravilno ocenil. Dobro se je zavedal, da je treba okrepiti kulturno zavest osvobojene Primorske in Krasa. Hkrati pa je spoznal, da je nastopil prvič v naši zgodovini trenutek, ko je mogoče pričeti široko zasnovano raziskovanje v vseh pogledih mnogo obetajočega Krasa. Kot prvo in osnovno nalogo si je zadal, da nadaljuje raziskovanja v Betalovem spodmolu. Kljub povojnim težavam se je odločil že leta 1947 za prvo akcijo. Od tedaj pa do danes ni minilo poletje, da ne bi on sam ali njegovi sodelavci delali na tem terenu. Uspehi niso izostali. Odlični rezultati v Betalovem spodmolu, najpomembnejši paleolitski postaji na slovenskem Krasu (S. Brodar, 1953, 737—742), so narekovali raziskavo sosednjih kraških jam. Prve so bile na vrsti jame, ki leže prav tako kot Betalov spodmol na severnem apneniškem obrobju pivške flišne kadunje. Dokončno sta bili dokazani kot paleolitski postaji Otoška in Postojnska jama (S. Brodar, 1951 a, b). Starokamenodobne kulture in pleistocenska favna so bile odkrite v Parski golobini pri Pivki (F. Osole, 1961). S sondiranjem v Županovem spodmolu pri Sajevcih (S. Brodar, 1954), ki je pokazalo, da je jamo obiskoval ledenodobni lovec, se je začelo sistematično

raziskovanje južnega obrobja Pivške kotline. Načrtno sta bili odkopani na tem obrobju še Jama v Lozi (S. Brodar, 1958)¹ pri Orehku in Ovčja jama pri Prestranku. V bližini slednje se odpira Zakajeni spodmol. Manjša sonda, izkopana leta 1961, je odkrila prepričljive dokaze, da so vanj zahajali lovci ledene dobe.

Skoraj strnjen obroč paleolitskih postaj okoli Pivške kotline, ki kulturno obsegajo paleolitik od končnih faz starejšega paleolitika do prehoda v mezolitik, jasno nakazujejo vlogo kotline v pleistocenu in kaj ta danes

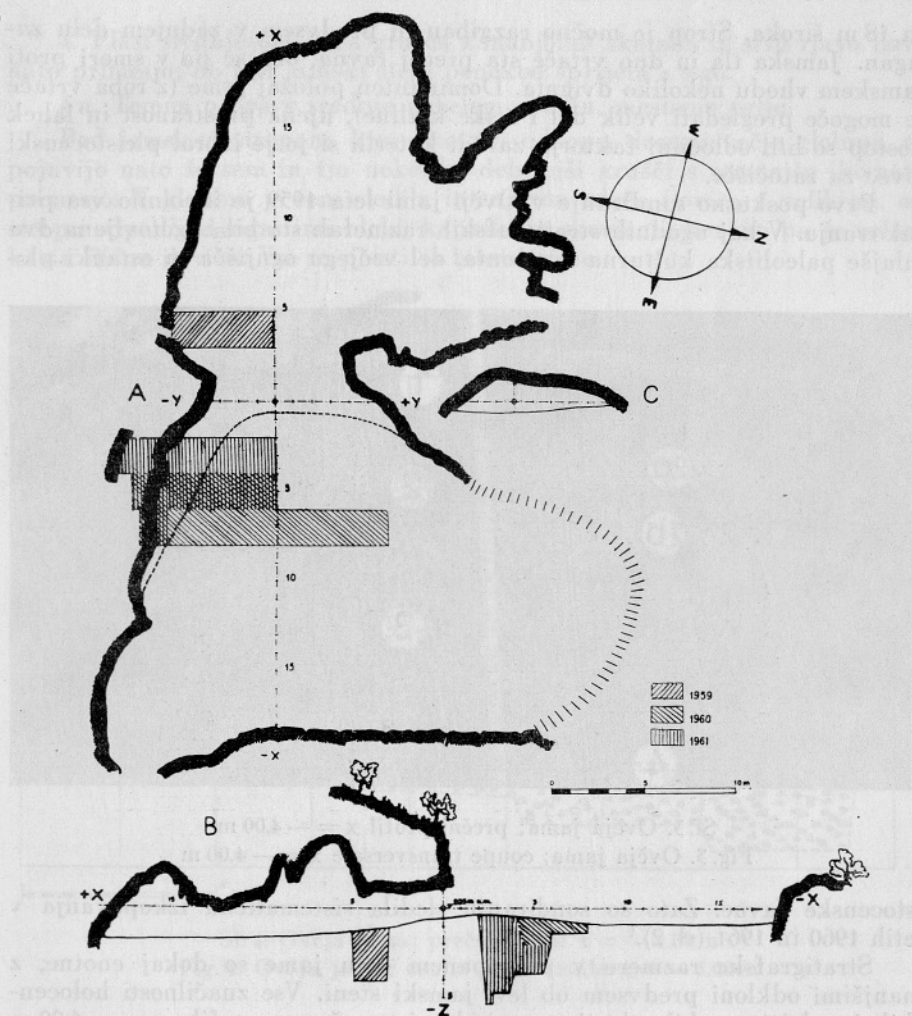

Sl. 1. Vhod v Ovčjo jama z deloma odkopanim predjamskim terenom
Fig. 1. Entrée de la Ovčja jama avec le terrain partiellement déterré devant la grotte

pomeni za preučevanje stare kamene dobe na Slovenskem in v Jugoslaviji. Šele po teh odkritjih je mogoče pravilno vrednotiti odločitev prof. S. Brodarja.

Zadnja leta so pritegnile našo pozornost kraške jame ob južnem in jugozahodnem apneniškem obrobju Pivške kotline. Dosedanja raziskovanja so pokazala, da vsebujejo njihovi zelo znatni pleistocenski sedimenti precej bogat mlajše paleolitski kulturni inventar, ki ga spremlja izrazito mrzlo-dobna arktoalpska favna. Tipološki značaj kamenih in koščenih orodij, popolna odsotnost nekaterih živalskih vrst (npr. jamskega medveda), ki so značilne pri nas za zgodnejše in srednje würmske odseke, in končno tudi stratigrafski položaj ter petrografske sestave plasti so nakazovali, da gre za že dokaj pozne in deloma že zaključene faze paleolitika, ki ga do sedaj

¹ Arheološke najdbe in drugo dokumentarno gradivo je trenutno v obdelavi.

Sl. 2. Ovčja jama. — A. Tloris jame s fazami odkopa. — B. Podolžni prerez jame po osi x. — C. Prečni prerez jame pri vhodu po osi y

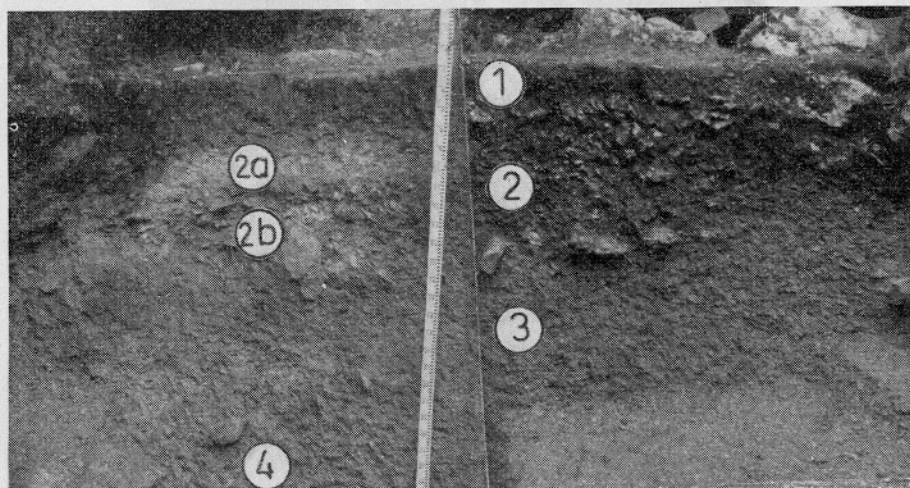
Fig. 2. Ovčja jama. — A. Plan de la grotte avec les phases du déterrement. — B. Section longitudinale de la grotte suivant l'axe x. — C. Section transversale de la grotte à l'entrée suivant l'axe y

v Sloveniji še nismo poznali ali pa le fragmentarno. V to serijo se uvršča tudi Ovčja jama pri Prestranku.

Na vzhodnem pobočju Prestranskega Ravnika, okoli 1400 m severozahodno od železniške postaje Prestranek, se odpira na kraški gmajni v dnu plitvejše vrtiače, pod navpično skalno steno, vhod v Ovčjo jama v nadmorski višini 586 m (sl. 1). Jama se je izoblikovala v že močno zakraselih krednih kaprotinskih apnencih. Obokan jamski vhod (širok 8,80 m, visok 1,70 m) je obrnjen proti vzhodu z odklonom 14° na sever (sl. 2). Jama je 19 m dolga

in 18 m široka. Strop je močno razgiban in predvsem v zadnjem delu zasigan. Jamska tla in dno vrtače sta precej ravna, oba se pa v smeri proti jamskem vhodu nekoliko dvigata. Dominanten položaj jame (z roba vrtače je mogoče pregledati velik del Pivške kotline), njena prostranost in lahek dostop so bili odločilni faktorji, zaradi katerih si jo je izbral pleistocenski lovec za zatočišče.

Prvo poskusno sondiranje v Ovčji jami leta 1959 je izpolnilo vsa pričakovanja. V kaj ugodnih stratigrafskih razmerah sta bila ugotovljena dva mlajše paleolitska kulturna horizonta, del večjega ognjišča in ostanki ple-

Sl. 3. Ovčja jama; prečni profil $x = -4,00$ m

Fig. 3. Ovčja jama; coupe transversale $x = -4,00$ m

istocenske favne. Zato so sondiranju sledila sistematična izkopavanja v letih 1960 in 1961 (sl. 2).²

Stratigrafske razmere v prekopanem delu jame so dokaj enotne, z manjšimi odkloni predvsem ob levi jamski steni. Vse značilnosti holocenskih in pleistocenskih plasti so razvidne iz prečnega profila $x = -4,00$ m (sl. 3 in 4), ki ni dosegel globljih sterilnih plasti:

1. Humus z debelejšim gruščem in podornimi skalami; ob levi jamski steni droben grušč.

2. Bronasto rjava drobno gruščnata plast; ob spodnji meji nekaj večjih kamnov.

2 a. Drobnno gruščnata plast z drobtinčasto, belo sivo sigo; na spodnji meji sledovi ognjišča.

2 b. Plast drobnega sipkega grušča, vmes nekaj večjih kamnov.

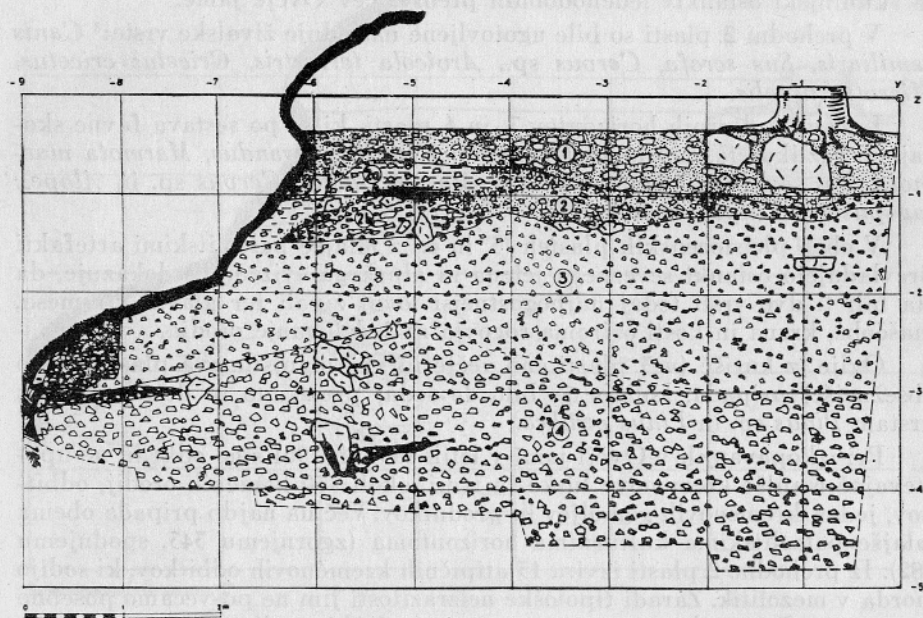
3. Drobnno gruščnata plast s sivkasto rjavkasto ilovnato primesjo; ob levi jamski steni mestoma sprijeta s sigo.

² Nadaljnja izkopavanja so bila izvedena leta 1962. Zajela so prostor med sondo in predjamskim odkopom. Rezultati teh izkopavanj v tem članku še niso zajeti.

4. Plast srednje debelega grušča z manjšimi skalami in sivo rjavo ilovnato primesjo; ob levi jamski steni ponekod sprijeta s sigo.

4 a. Temna proga v srednje debelem grušču, mestoma oglje.

Pod jamskim stropom, kjer smo pri odkopu dosegli večje globine, se pojavijo nato še sem in tja nekoliko debelejši grušči s temnejšo ilovnato primesjo. V globino je tem sledila intenzivno rdeča ilovica z velikimi, od stropa odpadlimi sigastimi bloki, kapniki in skorjami, končno pa še zelenkasta flišna ilovica. Vse te plasti so bile sterilne.

Sl. 4. Ovčja jama; prečni profil $x = -4,00$ m
Fig. 4. Ovčja jama; coupe transversale $x = -4,00$ m

Trenutno še ni mogoče podati definitivno interpretacijo geneze v jami ugotovljenih sedimentov. Dosedanje izkušnje in primerjava z drugimi raziskanimi jamami na Krasu pa nam dovoljujejo, da imamo bazalno zelenkasto flišno ilovico za naplavljen vodni sediment. Njeno odložitev na sedanjem mestu pripisujemo humidno toplemu pleistocenskemu odseku. Prav tako pripisujemo toplemu obdobju ledene dobe paravtohtono intenzivno rdečo ilovico. Veliki sigasti, od stropa odpadli bloki in stalaktiti, skoncentrirani na njeni zgornji meji, opozarjajo na nastop zmrzali, torej na bližino nove poledenitve. Navzgor sledeči apnenčevi ostrorobi grušči s temnejšo ilovnato primesjo in grušči 4. in 3. plasti z eolskim sivkasto rjavkastim sedimentom so produkt intenzivnega delovanja zmrzali. Upoštevajoč mlajše paleolitski kulturni inventar in favnistične ostanke, prisojamo časovno 4. in 3. plast zadnjemu sunku würmske poledenitve, to je W III. Prehodnemu obdobju med zadnjim poledenitvenim sunkom in dokončnim zboljšanjem

klime pripisujemo sedimente 2. plasti z vsemi njenimi odtenki. Holocenu pripada 1. plast.

Že v prehodni 2. plasti, predvsem pa v obeh mlajše paleolitskih horizontih 3. in 4. plasti, smo odkrili precej ostankov sesalske favne. Značilno za to paleolitsko postajo je, da sestavljajo skoraj vse živalske ostanke le ostrorobi fragmenti cevastih kosti, izolirani zobje in razbitine cervidnega rogovja. Velika zdobljenost sicer dobro ohranjenih kosti živalskih vrst, ki sploh ne zahajajo v podzemelske jame, izpričujejo, da so kostni fragmenti le »kuhinjski ostanki« ledenodobnih prebivalcev Ovčje jame.

V prehodni 2. plasti so bile ugotovljene naslednje živalske vrste:³ *Canis familiaris*, *Sus scrofa*, *Cervus* sp., *Arvicola terrestris*, *Cricetus cricetus*, *Microtus nivalis*.

Iz obeh kulturnih horizontov 3. in 4. plasti, ki se po sestavu favne skoraj ne razlikujeta, poznamo tele vrste: *Rangifer tarandus*, *Marmota marmota*, *Bos* seu *Bison*, *Lepus timidus*, *Martes martes*, *Cervus* sp. in *Alopex lagopus* seu *Vulpes corsac*.

V obeh pleistocenskih plasteh (3. in 4.) z mlajše paleolitskimi artefakti prevladujejo ostanke severnega jelena in alpskega svizca. To dokazuje, da sta bili ti dve vrsti tedaj najpogostnejši lovni živali ter glavni vir mesa, maščobe, krzna in kosti oziroma rogovja za izdelovanje orodja.

Oglje iz kurišč (v 3. plasti eno večje in več manjših, v 4. plasti le eno obsežnejše) pripada, kolikor je bilo do sedaj preiskano in determinirano, vrstam *Pinus* sp. in *Pinus cembra*.

Pri izkopavanjih v Ovčji jami v letih 1959 in 1961 smo odkrili, ne upoštevajoč manjše kremenove luske in iveri, okoli 750 kamenih orodij, odbitkov, jeder, kremenovih gomoljev in prodnikov. Večina najdb pripada obema mlajši paleolitskima kulturnima horizontoma (zgornjemu 343, spodnjemu 382). Iz prehodne 2. plasti izvira 15 atipičnih kremenovih odbitkov, ki sodijo morda v mezolitik. Zaradi tipološke neizrazitosti jim ne posvečamo posebne pozornosti. Prav tako ne upoštevamo v tipološki analizi 12 artefaktov in odbitkov, ki so brez stratigrafskih podatkov. Našli smo jih v porušnem materialu in na izvoznem nasipu. Eno koščeno šilo in dvojje zelo verjetno artificialno oglajenih kosti so do sedaj edini koščeni izdelki iz tega najdišča.

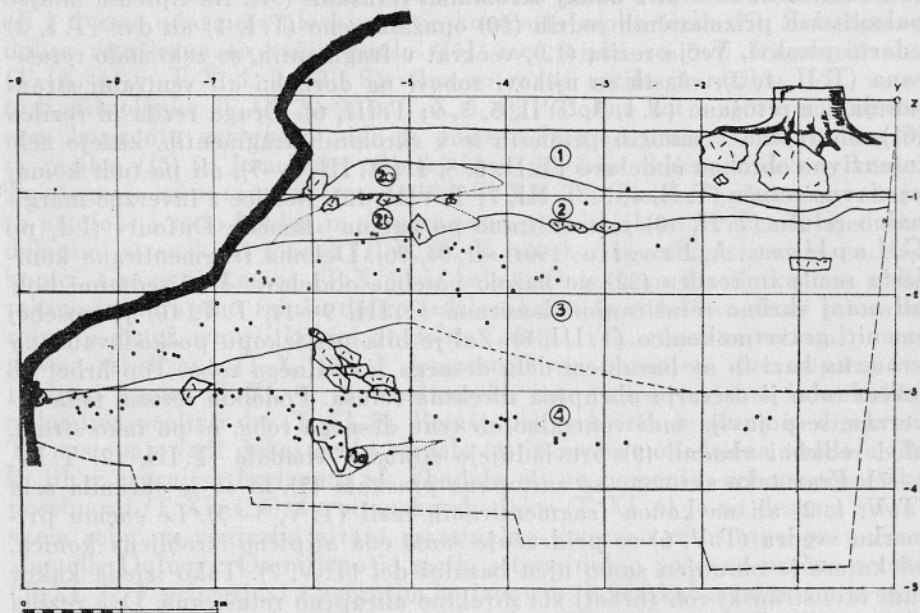
Oba paleolitska kulturna horizonta smo lahko dobro ločili, ker je bila med njima precejšnja sterilna cona (sl. 5). Nekoliko otežkočeno je bilo razločevanje v smeri proti levi previsni jamski steni, kjer se zgornji kulturni horizont povesi in približa spodnjemu. Morebitne napake, ki izvirajo iz tega, ne morejo imeti globljih posledic, saj je število najdb z negotovo opredelitvijo minimalno in sta si oba kulturna horizonta v tipološkem in petrografskem pogledu zelo podobna.

Iz prečnega profila x = — 4,00 m (sl. 5) je razvidno, da so najdbe zgornjega horizonta zgoščene neposredno nad nivojem z = — 2,00 m, gredo pa tudi nižje, posebno ob levi jamski steni. Vertikalna razpršenost najdb je v tem horizontu znatna, kar nakazuje dalj časa trajajočo kontinuirano na-

³ Vso favno je določil prof. dr. I. Rakovec, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem. Glej tudi njegov prispevek v tem zvezku na str. 252.

selitev. V nekoliko manjši meri velja to tudi za spodnji horizont, ki ima največjo gostoto najdb tik pod nivojem $z = -3,00$ m.

Horizontalna razporeditev najdb obeh kulturnih mlajše paleolitskih horizontov se skoraj krije. V predjamskem prostoru smo zaznamovali največje zgostitve artefaktov ob levi jamski steni pod skalnim previsom. Da je bil ta nekoč še bolj obsežen, pričajo v holocenskih plasteh naloženi od previsa odpadli bloki. Za jamskim vhodom, še zmerom v območju dnevnice svetlobe, pa se najdbe bolj oddaljujejo od stene, ki se tu močno uviha.

Sl. 5. Ovčja jama; prečni profil $x = -4,00$ m z vrisanimi najdbami, odkritimi med $x = -3,50$ m in $x = -4,50$ m: $\circ$ zgor. kult. horizont, $\bullet$ spod. kult. horizont
Fig. 5. Ovčja jama; coupe transversale $x = -4,00$ m avec trace des decouvertes faites entre $x = -3,50$ m et $x = 4,50$ m; $\circ$ horizon cult. sup., $\bullet$ horizon cult. inf.

Izbor kamenin za izdelavo orodij je zelo podoben izboru v zgornjih pleistocenskih horizontih le nekaj kilometrov oddaljenega Betalovega spodmola in Parske golobine. Tudi v Ovčji jami so najštevilneje zastopani roženci različnih odtenkov sive, rjave in zelene barve. Na mnogih orodjih in odbitkih se je ohranila stara prodnikova skorja, ki zgovorno priča, da so bila orodja izdelana iz večjih in manjših kremenčevih prodnikov, ki jih še danes najdemo v strugah Pivke, Nanoščice in njihovih pritokov. Redkeje se pojavljajo tufi zelenkaste in rdečkaste barve, jaspisi in belo patinirani ter rumeni kresilniki, iz katerih so izdelana najlepša orodja. Provenienca te kameninske surovine je zelo verjetno Jadranska obala (F. Osolc, 1961, str. 471). Koščeni predmeti so izdelani iz cevastih kosti in rogovja, najverjetneje severnega jelena.

V naslednjem podajamo podrobnejšo analizo najdb za vsak kulturni horizont posebej.

A. Zgornji kulturni horizont

Večji fragmenti kremenovih prodnikov in gomoljev (8),⁴ ki jih deloma prekriva korteks. Brez retuš in brez kakršnekoli namenske obdelave. Pridružujejo se jim neobdelani odbitki s prodnikovo skorjo (10). Naslednjo skupino sestavljajo grobi kremenovi odbitki (12), med njimi nekaj primerkov s skromno retušo, kar kaže na njihovo rabo. Številčno najmočnejši so odbitki brez namenske oblike, ki pa kažejo znake uporabe (97). Pogostni so tudi lamelarni odbitki z dokaj skromnimi retušami (51). Na tipičnih mlajše paleolitskih prizmatičnih jedrih (10) opazimo eno (T. I, 1) ali dve (T. I, 2) udarni ploskvi. Večja rezila (12), večkrat v fragmentih, so zelo malo retuširana (T. II, 1, 2), včasih so njihovi robovi na dorzalni ali ventralni strani posejani z retušami (T. I, 3; T. II, 3, 5, 9; T. III, 6). Druga rezila in rezilca (61), ohranjena v mnogih primerih le v skromnih fragmentih, kažejo zelo intenzivno obrobno obdelavo (T. II, 6, 8, 11; T. III, 1—5), ali pa tudi komaj zaznavno retušo (T. II, 4, 7; T. III, 7; T. VIII, 12). Rezilce z inverzno marginalno retušo (T. II, 10) je retuširano po načinu »lamelle Dufour« (Ld₁ po G. Laplaceu, A. Broglio, 1961, str. 94, 96). Deloma fragmentirana koničasta rezila in rezilca (22) ne kažejo posebne obdelave. Med sedmimi bolj ali manj skrbno retuširanimi konicami (T. III, 9—11, T. V, 10) je posebej omeniti gravetno konico (T. III, 8). Žal je bila pri izkopu poškodovana na vrhu, na bazi in na bazalnem delu desnega lateralnega roba. Top hrbet ob levem robu ji ustvarja abruptna direktna retuša. Podobna retuša, toda inverzna, se pojavlja tudi ventralno ob vrhu desnega roba, ni pa tako strma. Med redkimi vbadali (9) prevladujejo stranska vbadala (T. III, 12; T. IV, 1—7). Prav tako skromno so zastopana praskala (5), ki so se ohranila cela (T. V, 1, 2) ali na koncu fragmentiranih rezil (T. V, 3—5). Le enemu primerku svedra (T. V, 6) se pridružuje samo ena atipično izrobljena konica, od katere je ohranjen samo njen bazalni del (T. V, 7). Tako izjeda kakor tudi levi stranski rob (hrbet) sta direktno abruptno retuširana. Dve rezilci sta na prečnem terminalnem robu konkavno strmo retuširani (T. V, 8, 9). Presenetljivo močna (33) je skupina povečini mikrolitskih nožičkov s topo obdelanim hrbtom (T. VI, 1—10; T. VII, 1—16; T. VIII, 1—6), medtem ko izrazitih konic s topo obdelanim hrbtom, razen enega fragmentiranega primerka (T. V, 10), ni. Nekateri primerki se sicer koničasto končajo (T. VII, 1; T. VIII, 4, 5), ker pa nimajo nadrobneje izdelanih konic, jih ne opredelimo med konice. Zanimivi so nožički z le marginalno retuširanim robom kot »lamelles Dufour« (T. VI, 4, 10; T. VII, 5). Na vseh orodjih s topo obdelanim hrbtom prevladuje direktna abruptna retuša, ki poteka vzdolž vsega roba, redkeje le parcialno. V to skupino uvrščamo tudi dve mikrovbadali (T. VIII, 7, 8) ter rezilce s topo obdelanim hrbtom, katerega en konec je prirejen kot vbadalo, drugi, širši, pa kot praskalce (T. VIII, 10). Nadaljnji mikrovbadali (T. VIII, 9, 11), dve mikrolitski rezilci (T. VIII, 12, 13) in en primerek »ravitage« (T. VIII, 14) dopolnjujejo tipološko sliko zgornjega mlajše paleolitskega horizonta v Ovčji jami. Dodati je še fragment cevaste kosti večjega sesalca, ki se na enem koncu neha z dvokrakim viličastim prelomom. Ni izključeno, da je en krak intencionalno priostren.

⁴ Število kosov.

B. Spodnji kulturni horizont

Že z bežnim pogledom lahko ugotovimo razliko med inventarjem obeh horizontov. Te ne vidimo v oblikah izdelanih kamenih orodij, temveč v množini razbite, neobdelane kameninske surovine. Spodnji horizont je bil pravo smetišče takega materiala. Velikim razbitim prodnikom (9), okrcanim, kot tolkači uporabljenim prodnikom (4) in okleščkom s korteksom (35) se pridružujejo številni grobi odbitki s prav redkimi znaki uporabe (55) ter odbitki brez namenske oblike (102). Pa tudi jedra (15) z eno (T. IX, 1—3) ali z dvema udarnima ploskvama in koničasta groba rezila (5). Sorazmerno dobro retuširana so večja rezila (15), med njimi so tudi fragmentirana (T. IX, 4—6; T. X, 1, 2, 12). Številna so razna rezila in rezilca (65), vmes tudi mikrolitska (T. IX, 7—9; in T. X, 3, 4). Podobno kot v zgornjem kulturnem horizontu nastopajo tudi tu pogosto fragmentirana koničasta rezila in rezilca (15) in lamelarni odbitki brez posebno skrbne obdelave konic. To utegnejo imeti samo trije primerki (T. X, 6—8). Posebno pozornost vzbuja tu artefakt s topo konico in z intenzivno, v obliki lepo izraženih izjed obdelanimi stranskimi robovi (T. X, 5). V tem horizontu naletimo le na dve konici. Gravetna konica (T. X, 9) iz belo patiniranega kresilnika ima z direktno in abruptno retušo dobro izdelan hrbet in retuširan desni lateralni rob. Na drugi, manjši konici, je dobro izdelan vrh, stranska robova pa sta močno retuširana (T. X, 10). V fragmentih sta ohranjeni dve atipični izrobljeni konici (T. XI, 1, 2), medtem ko ima tretja verjetno le nekoliko odlomljen pecljati del (T. XI, 3). Retuša pri vseh treh je strma in direktna. Tu nastopajo tudi dokaj groba strgala (4) in groba poliedrična vbadala (3), ki jih v zgornjem horizontu ni. Vbadala (4) ne pomenijo nobene tipološke posebnosti (T. XI, 4, 5). Le stransko vbadalce (T. XI, 6) je na desnem stranskem robu na ventralni strani marginalno inverzno retuširano po načinu »lamelle Dufour«. Osamljeno je rezilo s terminalno poševno prečno retušo (T. XI, 7). V primerjavi z zgornjim horizontom je praskal razmeroma precej. Od nukleoidnih praskal (2) je eno gobčasto. Druga praskala (9) so stožčasta (T. XI, 8), grebenasta (T. XI, 9), praskala na koncu rezil (T. XII, 1, 3, 4; T. XIII, 1) in tudi dvojna praskala (T. XII, 2). Številčno občutno šibkejša kot v zgornjem horizontu je skupina rezilc s topo obdelanim hrbtom (14), večinoma mikrolitskih dimenzij (T. XIII, 2—14). Med njimi sta dve kot »lamelles Dufour« retuširani rezilci (T. XIII, 7, 11). Na enem mikrolitskem rezilcu je ob vrhu izdelan trnek (Zinken). Edini tipološko opredeljav koščen izdelek iz Ovčje jame je v spodnjem horizontu odkrita koščena konica plitvo žlebastega prereza (T. X, 11). Njen poševno prirezani bazalni konec je povzročil prelom. Nadaljnji fragment jelenjega roga je na enem koncu zelo verjetno artificialno oglažen.

*

Če v obeh horizontih primerjamo število dobro obdelanih kamenih orodij, pravih artefaktov, s številom rabljenih odbitkov, odkruškov, jeder in okrcanih prodnikov, ugotovimo, da je prvih znatno manj kot drugih. Razlika, ki je še posebno občutna v spodnjem kulturnem horizontu, dokazuje, da je ledenodobni lovec šele v jami izdeloval kamena orodja iz prinesene surovine.

V tipološkem pogledu sta si oba kulturna horizonta, kljub manjšim nebitvenim razlikam, tako podobna, da ju imamo lahko za tipološko enoto. Splošni sestav kamenega in koščenega orodnega inventarja, predvsem pa zadostna količina tipičnih orodij nas opravičuje, da prisodimo najdbe iz obeh pleistocenskih kulturnih horizontov v Ovčji jami končnemu gravettienu. Dosedanje poznavanje mlajšega paleolitika na Krasu daje tej kulturni stopnji še posebno obeležje. Kljub v tem delu Slovenije sorazmerno gosti mreži paleolitskih postaj, ki časovno obsegajo vso würmsko poledenitev ali pa samo njen končni odsek, do danes nismo zasledili nikjer prav nobenih sledov solutréna niti magdaléniena, kar velja tudi za sosednjo Italijo. Podoba je, da omenjeni kulturni stopnji verjetno nikoli nista dosegli našega Krasa. Nadomestoval ju je gravettien, ki se je pojavil tudi pri nas že zelo zgodaj, najkasneje v interstadialu W II/III, kakor smo ugotovili v Parski golobini⁵ (F. Osle, 1961, 487), in ostal kot edina kulturna stopnja na Krasu in verjetno tudi v Italiji do konca ledene dobe. Današnje poznavanje gravettiena na naših tleh še ne dovoljuje vpogleda v njegove razvojne faze. Edino, kar trenutno lahko nakažemo, je zmerom večje nagnjenje k mikrolitizaciji. Zlasti orodja s topo obdelanim hrbtom postajajo v mlajših kulturnih horizontih vedno manjša.

Že bežno nakazano kronološko opredelitev obeh kulturnih horizontov našega najdišča oslanjamo predvsem na paleontološke in stratigrafske okoliščine. Do odkritja paleolitika v Jami v Lozi pri Orehku in v Ovčji jami ni bila znana iz nobene slovenske paleolitske postaje kulturna plast, v kateri bi prevladovala izključno arktolpska favna, razen morda v Nevljah (F. Kos, 1939, 47, 48), ki pa zaradi enega samega mlajše paleolitskega artefakta kulturno ni ožje opredeljiva. V vseh drugih slovenskih najdiščih na podlagi favne ni bilo mogoče sklepati na ekstremno ostre klimatske razmere ob koncu zadnje poledenitve. V Betalovem spodmolu je bil ugotovljen en sam zob severnega jelena na dnu V. a horizonta (S. Brodar, 1953, 741, I. Rakovec, 1959, 320, 321), kar kaže na poslabšanje klime in bližino končnega poledenitvenega sunka. Če pa so više ležeče plasti vsebovale le izrazito mrzlobno favno, ne vemo, ker jih je, razen skromnih ostankov, odkopal F. Anelli. Posameznih slučajnostnih najdb ostankov severnega jelena v Sloveniji tu ne kaže posebej navajati in upoštevati. Potemtakem smo le v Jami v Lozi in v Ovčji jami odkrili mlajše pleistocenske kulturne plasti, katerih spremljevalna favna odraža maksimalno zaostritev klimatskih razmer za časa würmske poledenitve. Po novejših ugotovitvah ustreza to maksimalno poslabšanje Soerglovemu W III, tj. drugi polovici srednjega würma po P. Woldstedtu (1958, 151—154) ali sredini glavnega würma po H. Grossu (1958, 173, 181). Würmska poledenitev se je v biološkem smislu popolno uveljavila tudi na Krasu šele v W III.

Zgornje ugotovitve podkrepljuje tudi sedimentacijsko-petrografski sestav obeh kulturnih plasti v Ovčji jami. Sestavlja ju droben, ostro robat apnenčev grušč s sivkasto rjavkasto eolsko primesjo. Njegov nastanek v vhodnih delih široko odprtih jam pripisujemo intenzivni zmrzali.

⁵ Tam ga imenujemo po R. Vaufreya »grimaldien«, ki pa po mnenju nekaterih italijanskih raziskovalcev ni utemeljen.

Poleg obravnavanih dveh najdišč poznamo gravettien še iz Županovega in Zakajenega spodmola, toda le iz manjših poskusnih sond. Skromne sledove te kulture pa še iz 3. plasti v Parski golobini (F. Osole, 1961, 487). Zelo verjetno ji pripada industrija iz plasti F Betalovega spodmola. Glede na paleontološke in stratigrafske okoliščine gre v obeh zadnjih najdiščih za nekoliko starejšo fazo, kakor je naša.

Trenutno poznavanje našega kraškega gravettiena še ne dovoljuje širših komparacij in ugotavljanja zvez ter odnosov do istodobnih kultur v sosednjih evropskih deželah.⁶ Omejili se bomo le na nekaj bežnih ugotovitev in primerjav z Benečijo, ki nam je v tem pogledu najbližja. Ovčji jami tipološko najbližji je končni gravettien iz jamskih najdišč Grotta del Broion, Covolo Fortificato di Trene, Grotta di Paina in Grotta maggiore di San Bernardino na pobočju Colli Berici ter iz jame Ponte di Veina v Lessinskih Alpah (P. Leonardi-A. Broglio, 1962, 87—114; 1963, str. 109 do 128). Med našim inventarjem in inventarjem omenjenih beneških najdišč z lahkoto ugotovimo precejšnjo enakovrstnost, predvsem med orodji s topo obdelanim hrbtom. Tako sta si npr. bazalna fragmenta izrobljenih konic iz Grotta di Paina (P. Leonardi-A. Broglio, 1962, sl. 89, T) in iz Ovčje jame (T. XI, 1) tako podobna, da bi ju brez škode zamenjali. Značilno za naše najdišče pa je večje število praskal in vbadal. V Ovčji jami ustvarja nekaj razlike tudi nekoliko močnejša težnja k mikrolitizaciji.

Občutnejša in mogoče bistvena razlika med našo postajo in beneškimi je vsekakor v spremljajoči favni. Medtem ko je bil pri nas glavna lovna žival severni jelen, je bil v omenjenih italijanskih jamah los. V beneških postajah s končnim gravettienom vzbuja nadaljnjo pozornost tudi prisotnost jamskega medveda, ki ga v naših gravettienskih postajah ni, kar kaže na njegovo dokončno izginitev v tej dobi. Zakaj razlika v spremljajoči favni, je mogoče tolmačiti na dva načina. V Benečiji utegnejo biti plasti s končnim gravettienom nekoliko starejše od naših, iz dobe, ko maksimalna zaostritev klime v W III na tem področju še ni nastopila. Nekoliko je v prid taki razlagi kronološka opredelitev beneških kulturnih horizontov, saj sta jih avtorja (P. Leonardi-A. Broglio, 1962, str. 110) prisodila začetku W III (sensu Soergel). Razliko glede favne pa moremo razložiti tudi z domnevo, da izrazita tundrska favna, z najznačilnejšo lovno živaljo severnim jelenom, ni nikoli dosegla Benečije. Najjužnejša meja njegove razširitve na vzhodnem obrobju Alp bi bil potemtakem naš Kras. Nadaljnja odkritja bodo verjetno prispevala k razrešitvi tega zanimivega problema.

Literatura

- Anelli F., 1935, Ricerche paleontologiche nelle Grotta Betal presso Postumia. Atti del I. Congresso speleologico nazionale, str. 251—257. Trieste.
 Battaglia R., 1922, La caverna Pocala. Memoria Accad. Lincei CCXIII, s. 5 a, Vol. XIII, Fasc. 16^a, str. 617—686. Roma.
 Brodar S., 1951 a, Otoška jama, paleolitska postaja. Razprave IV. razr. SAZU I, str. 203—242. Ljubljana.
 Brodar S., 1951 b, Paleolitski sledovi v Postojnski jami. Razprave IV. razr. SAZU I, str. 243—284. Ljubljana.

⁶ V našem članku smo zajeli le del arheološkega gradiva iz Ovčje jame, material iz Jame v Lozi še ni obdelan, Županov in Zakajeni spodmol pa še čakata na sistematično izkopavanje.

- Brodar S., 1954, Paleolitsko izkopavanje v Županovem spodmolu. Letopis SAZU 5, str. 221—222. Ljubljana.
- Brodar S., 1959, Paleolitik na Krasu. Prvi jugoslovanski speleološki kongres, str. 79 do 87. Ljubljana.
- Brodar S., 1956, Ein Beitrag zum Karstpaläolithikum im Nordwesten Jugoslawiens. Actes du IVe Congrès International du Quaternaire, str. 737—742. Roma.
- Brodar S., 1958, Izkopavanje paleolitske postaje Jame v Lozi. Letopis SAZU 8, str. 177—178. Ljubljana.
- Broglio A., 1961, Ricerche statistiche e nuovi orientamenti sull'origine e sull'evoluzione delle industrie del paleolitico superiore dell'Europa occidentale. Annali dell'Università di Ferrara. Sez. XV, Vol. I, N. 5, str. 89—132. Ferrara.
- Gross H., 1958, Die bisherigen Ergebnisse von C¹⁴-Messungen und paläolithischen Untersuchungen für Gliederung und Chronologie des Jungpleistozäns in Mitteleuropa und den Nachbargebieten. Eiszeitalter und Gegenwart 9, str. 155 do 187. Oehringen/Württ.
- Kos F., 1959, Neveljski paleolitik. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XX, str. 25—65. Ljubljana.
- Leonardi P.-Broglio A., 1962, Le paléolithique de la Vénétie. Ferrara.
- Leonardi P.-Broglio A., 1963, Il paleolitico superiore dei Colli Berici. Arheološki vestnik XIII/XIV, str. 109—128. Ljubljana.
- Osole F., 1961, Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. Razprave IV. razr. SAZU VI, str. 457—498. Ljubljana.
- Rakovec I., 1959, Kvarturna sesalska favna iz Betalovega spodmola. Razprave IV. razr. SAZU V, str. 287—348. Ljubljana.
- Woldstedt P., 1958, Eine neue Kurve der Würm-Eiszeit. Eiszeitalter und Gegenwart 9, str. 151—154. Oehringen/Württ.

RESUME

Le paléolithique supérieur de la Ovčja jama

Au commencement, l'auteur constate que c'est S. Brodar seulement qui, après la Seconde guerre mondiale, a commencé des fouilles paléolithiques systématiques dans le Karst slovène. Dans les dernières années, on a consacré une attention particulière aux grottes de la bordure sud-ouest du bassin de la Pivka (environs de Postojna — Slovénie), où se trouve également la Ovčja jama (Grotte du mouton) près de Prestranek. La grotte s'est formée dans les calcaires crétacés à une altitude de 586 m (fig. 1). Les fouilles ont été faites dans les années 1959 à 1961 et ont embrassé l'emplacement devant l'entrée de la grotte et dans la grotte elle-même (fig. 2). Les conditions stratigraphiques dans la partie fouillée devant l'entrée de la grotte sont visibles de la coupe transversale x = — 4,00 m (fig. 3 et 4), qui indique les couches suivantes:

1) De l'humus avec de gros débris et des roches éboulées; près de la paroi gauche de la grotte, des débris fins.

2) Une couche de débris fins de couleur brune bronzée; à la limite inférieure, quelques grosses pierres.

2a) Une couche de débris fins avec du sinter bleu-gris émietté; à la limite inférieure, traces de foyer.

2b) Une couche de débris fins poudreux, parmi les débris quelques grosses pierres.

3) Une couche de débris fins avec addition d'argile gris-brunâtre; le long de la paroi gauche de la grotte, agglomérée par endroits avec du sinter.

4) Une couche de débris de grosseur moyenne, avec de petites roches et une addition d'argile gris-brun; le long de la paroi gauche de la grotte, agglomérée par endroits avec du sinter.

4 a) Une raie foncée dans des débris de grosseur moyenne; par endroits du charbon.

Sous le plafond de la grotte, où de plus grandes profondeurs furent atteintes, apparaissent ensuite encore par endroits des débris un peu plus gros avec addition d'argile plus foncée. En profondeur suivit de l'argile intensément rouge avec de grands blocs de sinter tombés du plafond, des stalactites et des écorces et finalement encore de l'argile de flysch verdâtre. Toutes ces couches étaient stériles.

Dans la 2e couche, qui crée la transition entre le holocène et le pléistocène, la faune suivante fut établie: *Canis familiaris*, *Sus scrofa*, *Cervus* sp., *Arvicola terrestris*, *Cricetus cricetus*, *Microtus nivalis*.

Des deux couches pléistocènes 3 et 4 à industrie du paléolithique supérieur, qui ne se distinguent guère par la composition de la faune; nous connaissons les espèces suivantes: *Rangifer tarandus*, *Marmota marmota*, *Bos* seu *Bison*, *Lepus timidus*, *Martes martes*, *Cervus* sp. et *Alopex lagopus* seus *Vulpes corsac*.

Le charbon des foyers des 3e et 4e couches appartient aux espèces *Pinus* sp. et *Pinus cembra*.

Dans les couches 3 et 4 furent établis deux horizons du paléolithique supérieur qu'il fut facile de distinguer, parce qu'ils étaient séparés par une zone stérile (fig. 5). Ils contenaient environ 750 outils de pierre, d'éclats, de nucléi, de nodules de silex et de galets. Une pointe en os et deux os très vraisemblablement artificiellement polis sont jusqu' à présent les seuls produits en os de cette localité. Les outils en pierre sont exécutés de silex veinés de diverses couleurs, plus rarement de silex.

A. L'horizon supérieur

Grands fragments de galets et de nodules de silex (8), en partie recouverts de cortex. Sans retouche et sans aucun traitement intentionnel. S'y adjoignent des éclats non traités à écorce de galets (10). Le groupe suivant est formé d'éclats de silex grossiers (12), parmi lesquels il y a quelques rares exemplaires à retouche modeste, ce qui indique leur utilisation. Les plus nombreux sont les éclats sans forme intentionnelle, mais qui montrent des signes d'utilisation (97). Fréquents sont aussi les éclats lamellaires avec des retouches assez modestes (51). Sur les nucléi prismatiques typiques du paléolithique supérieur (10) nous apercevons un (Pl. I, 1) ou deux (Pl. I, 2) plans de frappe. Des lames de plus grand format (12), plusieurs fois en fragments, sont très peu retouchées (Pl. II, 1, 2); parfois leurs bords sont parsemés de retouches sur les faces dorsale ou ventrale (Pl. I, 3; Pl. II, 3, 5, 9; Pl. III, 6). D'autres lames et lamelles (61), conservées dans de nombreux exemplaires seulement en modestes fragments, montrent un traitement marginal très intensif (Pl. II, 6, 8, 11; Pl. III, 1—5) ou aussi une retouche à peine perceptible (Pl. II, 4, 7; Pl. III, 7; Pl. VIII, 12). Une lamelle à retouche marginale inverse (Pl. II, 10) est retouchée suivant le mode de la «lamelle Dufour». Des lames et lamelles en pointe partiellement fragmentées (22) n'indiquent pas de traitement spécial. Parmi sept pointes plus ou moins soigneusement retouchées (Pl. III, 9—11; Pl. V, 10), mérite une mention particulière la pointe de la Gravette (Pl. III, 8). Malheureusement elle a été, lors du déterrement, endommagée au sommet, à la base et à la partie basale du bord latéral droit. Une retouche abrupte directe lui donne un dos abattu le long du bord gauche. Une retouche analogue, mais inverse, se manifeste aussi ventralement au sommet du bord droit, mais elle n'est pas si abrupte. Parmi les rares burins (9) prédominent les burins latéraux (Pl. III, 12; Pl. IV, 1—7). Tout

aussi modestement sont représentés les grattoirs (5), qui se sont conservés entiers (Pl. V, 1, 2) ou sur bout des lames fragmentées (Pl. V, 3—5). A un seul exemplaire de perçoir (Pl. V, 6) s'adjoint seulement une pointe à cran atypique, dont la partie basale est conservée (Pl. V, 7). L'encoche ainsi que le bord (dos) latéral gauche ont des retouches abruptes directes. Deux lamelles sont à troncature concave (Pl. V, 8, 9). En nombre étonnamment grand (53) est le groupe des lamelles à dos abattu, pour la plupart microlithiques (Pl. VI, 1—10; Pl. VII, 1—16; Pl. VIII, 1—6), tandis qu'il n'y a pas, sauf un exemplaire fragmenté (Pl. V, 10), de pointes à dos abattu expressives. Certains exemplaires se terminent, il est vrai, en pointe (Pl. VII, 1; Pl. VIII, 4, 5), mais comme ils n'ont pas de pointes exécutées plus en détail, nous ne les rangeons pas parmi les pointes. Intéressantes sont les lamelles à bord retouché seulement marginalement, comme les «lamelles Dufour» (Pl. VI, 4, 10; Pl. VII, 5). Sur tous les outils à dos abattu prédomine la retouche abrupte directe qui longe tout le bord, rarement seulement partiellement. Dans ce groupe nous rangeons aussi deux micro-burins (Pl. VIII, 7, 8) et une lamelle à dos abattu, dont une extrémité est adaptée comme burin et l'autre extrémité plus large comme grattoir (Pl. VIII, 10). D'autres micro-burins (Pl. VIII, 9, 11), des lamelles microlithiques (Pl. VIII, 12, 13) et un exemplaire de ravivage (Pl. VIII, 14) complètent le tableau typologique de l'horizon supérieur du paléolithique supérieur de la Ovčja Jama.

B. L'horizon inférieur

Déjà au premier coup d'oeil nous pouvons constater une différence entre l'inventaire des deux horizons. Nous ne les voyons pas dans les formes d'outils de pierre effectués, mais dans la multitude des matières premières de pierre brisées, non traitées. L'horizon inférieur était une véritable rebut de ces matériaux. Aux grands galets brisés (9), aux galets ébèches, utilisés comme percuteurs de pierre (4) et aux éclats avec cortex (55) s'adjoignent de nombreux éclats grossiers sans forme intentionnelle (102). Et aussi des nucléi (15) à un (Pl. IX, 1—3) ou à deux plans de frappe et des lames en pointe (5). Relativement bien retouchées sont les lames plus grandes (15), parmi lesquelles il y a aussi des lames fragmentées (Pl. IX, 4—6; Pl. X, 1, 2, 12). Nombreuses sont diverses lames et lamelles (65), parmi lesquelles aussi des lamelles microlithiques (Pl. IX, 7—9; Pl. X, 3, 4). Comme dans l'horizon supérieur, apparaissent des lames et lamelles fragmentées en pointe (15) et des éclats lamellaires sans traitement particulier des pointes. Seuls trois exemplaires pourraient en avoir (Pl. X, 6—8). Un artefact avec pointe à dos abattu et à bords latéraux fortement denticulés (Pl. X, 5) émerge particulièrement. Dans cet horizon nous n'avons trouvé que deux pointes. La pointe de la Gravette (Pl. X, 9) en silex patiné blanc a un dos retouché abrupt et direct et le bord latéral droit retouché. A la pointe plus petite, le sommet est bien exécuté et les bords latéraux sont fortement retouchés (Pl. X, 10). Comme fragments sont conservées deux pointes à cran atypique (Pl. XI, 1, 2), tandis que la troisième a vraisemblablement la partie pédonculée seulement un peu cassée (Pl. XI, 3). La retouche des trois pointes est abrupte et directe. Ici apparaissent des râcloirs assez grossiers (4) et des burins polyédriques grossiers (3), qu'on ne trouve pas dans l'horizon supérieur. Les burins (4) ne présentent aucune particularité typologique (Pl. XI, 4, 5). Seul le burin latéral (Pl. XI, 6) est au bord latéral droit retouché inversement marginalement selon le mode de la «lamelle Dufour». Une lame à troncature oblique (Pl. XI, 7) est isolée. En comparaison avec l'horizon supérieur il y a un nombre relativement

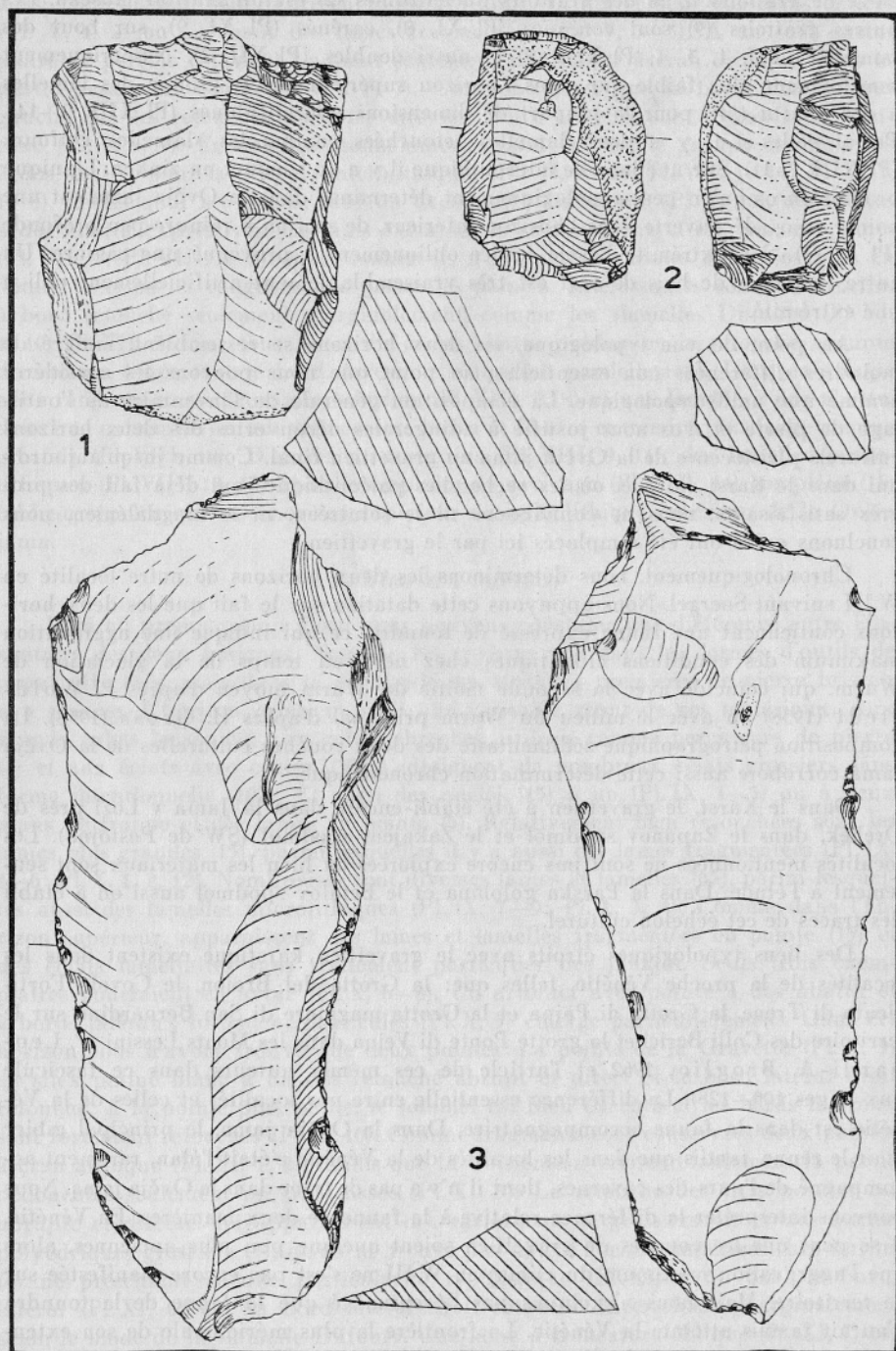
élevé de grattoirs. L'un des grattoirs nucléiformes (2) est un grattoir museau. Les autres grattoirs (9) sont coniques (Pl. XI, 8), carénés (Pl. XI, 9), sur bout des lames (Pl. XII, 1, 3, 4; Pl. XIII, 8) et aussi doubles (Pl. XII, 2). Numériquement sensiblement plus faible que dans l'horizon supérieur est le groupe des lamelles à dos abattu (14), pour la plupart de dimensions microlithiques (Pl. XIII, 2—14). Parmi celles-ci il y a deux lamelles retouchées comme les »lamelles Dufour« (Pl. XIII, 7, 11). Sur une lamelle microlithique il y a au sommet un zinken. L'unique produit en os qu'on peut typologiquement déterminer dans la Ovčja jama est une pointe en os, découverte dans l'horizon inférieur, de section à rainure peu profonde (Pl. X, 11). Son extrémité basale taillée obliquement a provoqué une cassure. Un autre fragment de bois de cerf est très vraisemblablement artificiellement poli à une extrémité.

Au point de vue typologique, les deux horizons se ressemblent, malgré de moindres différences non essentielles, au point que nous pouvons les considérer comme une unité typologique. La composition générale de l'inventaire de l'outillage de pierre et d'os nous justifie à adjuger les découvertes des deux horizons culturels pléistocènes de la Ovčja jama au gravettien final. Comme jusqu'aujourd'hui dans le Karst slovène, où les recherches paléolithiques ont déjà fait des progrès satisfaisants, nous ne connaissons ni le solutréen, ni le magdalénien, nous concluons qu'ils ont été remplacés ici par le gravettien.

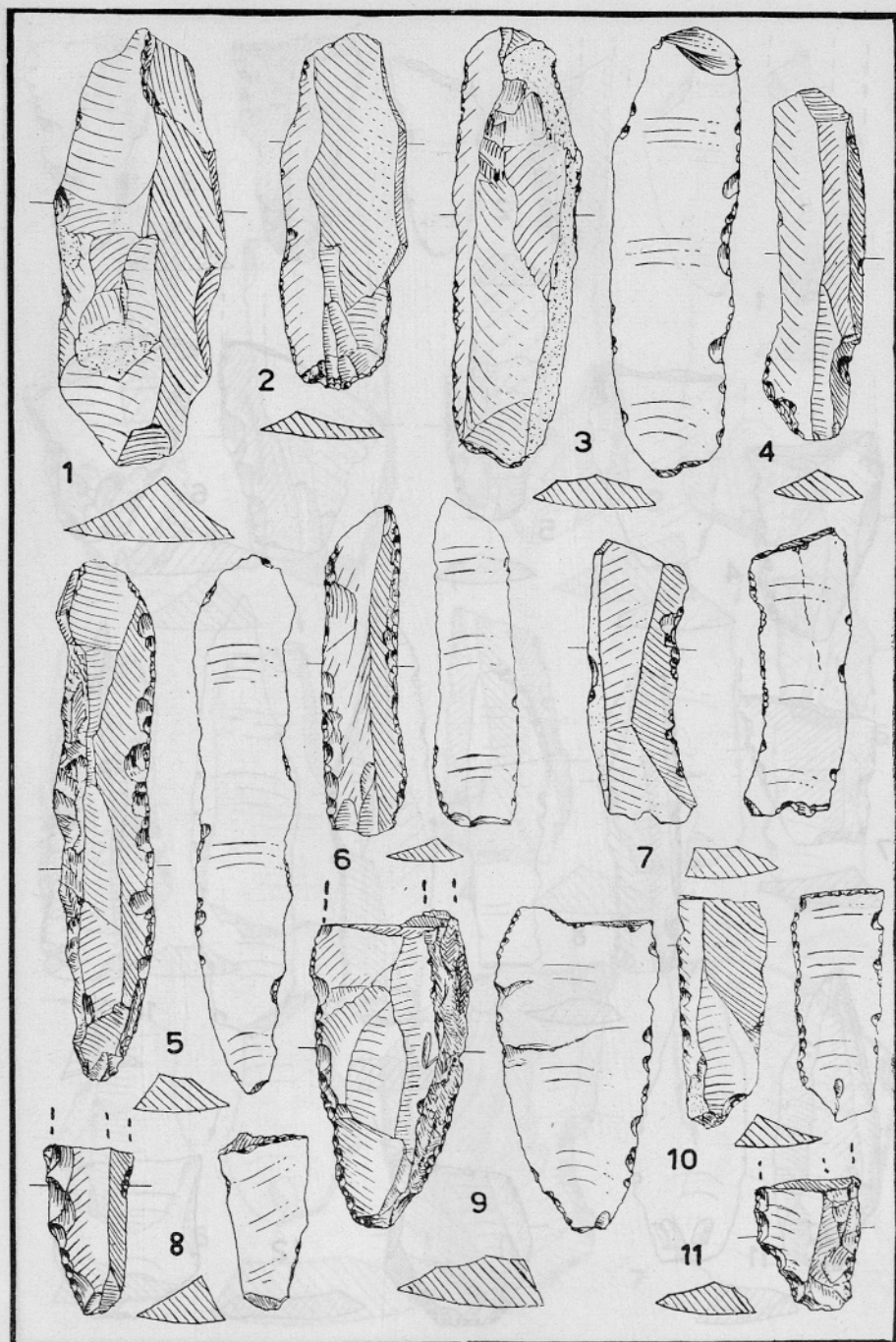
Chronologiquement, nous déterminons les deux horizons de notre localité en W III suivant Soergel. Nous appuyons cette datation sur le fait que les deux horizons contiennent une faune expresse de toundra, ce qui indique une aggravation maximum des conditions climatiques chez nous au temps de la glaciation de Wurm, qui coïncide avec la seconde moitié du Wurm moyen d'après P. Woldstedt (1958) ou avec le milieu du Wurm principal d'après H. Gross (1958). La composition pétrographique sédimentaire des deux couches culturelles de la Ovčja jama corrobore aussi cette détermination chronologique.

Dans le Karst, le gravettien a été établi encore dans la Jama v Lozi près de Orehek, dans le Županov spodmol et le Zakajeni spodmol (SW de Postojna). Les localités mentionnées ne sont pas encore explorées ou bien les matériaux sont seulement à l'étude. Dans la Parska golobina et le Betalov spodmol aussi on a établi des traces de cet échelon culturel.

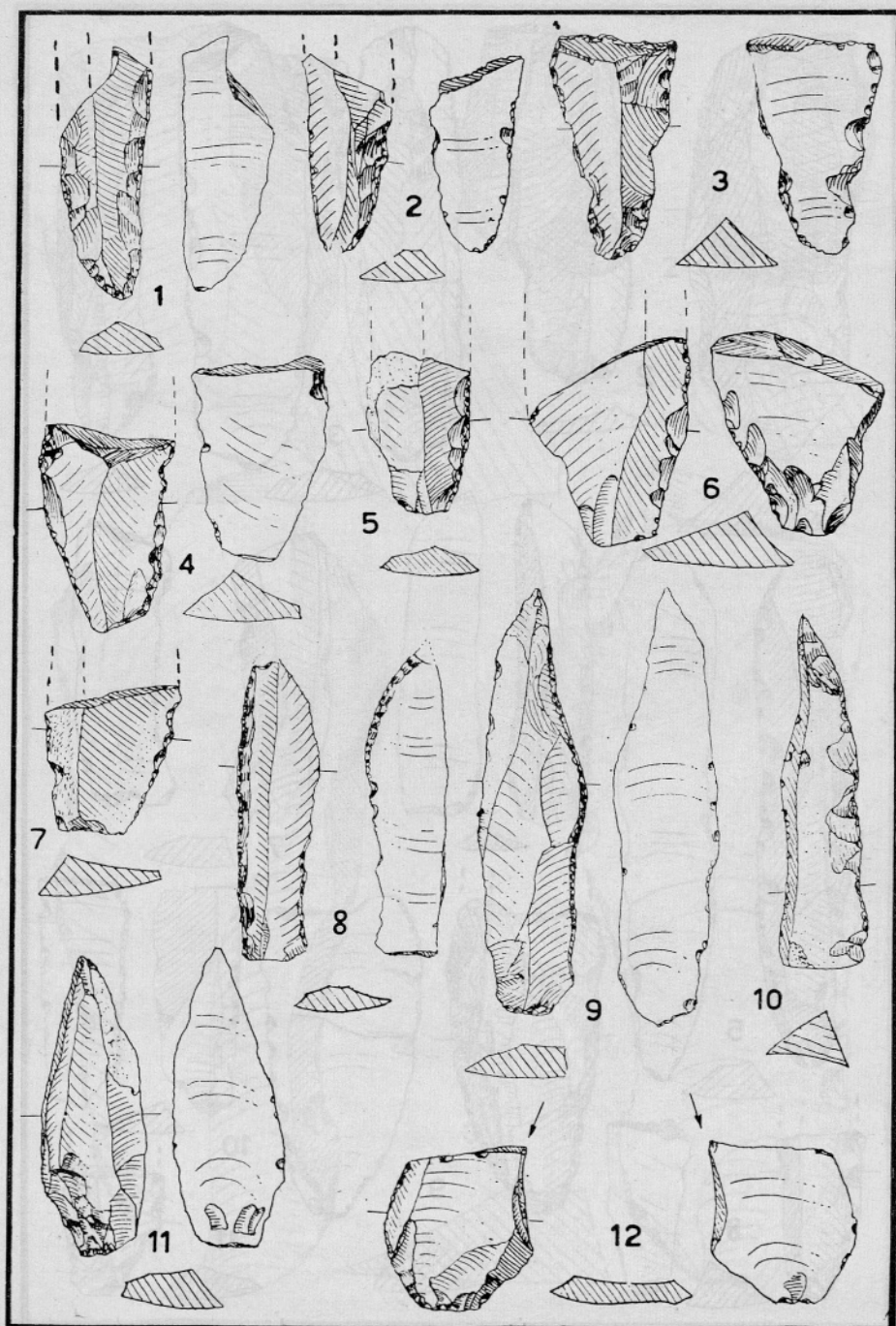
Des liens typologiques étroits avec le gravettien karstique existent dans les localités de la proche Vénétie, telles que: la Grotta del Broion, le Covolo Fortificato di Trene, la Grotta di Paina et la Grotta maggiore di San Bernardino sur le territoire des Colli Berici et la grotte Ponte di Veina dans les Monts Lessini (P. Leonardi-A. Broglio, 1962 et l'article de ces mêmes auteurs dans ce fascicule aux pages 109—128). La différence essentielle entre nos localités et celles de la Vénétie est dans la faune accompagnatrice. Dans la Ovčja jama, le principal gibier était le renne, tandis que dans les localités de la Vénétie c'était l'élan, rarement accompagné de l'ours des cavernes, dont il n'y a pas de trace dans la Ovčja jama. Nous pouvons interpréter la différence relative à la faune de deux manières. En Vénétie, il se peut que les couches de gravettien soient quelque peu plus anciennes, alors que l'aggravation maximum du climat en W III ne s'est pas encore manifestée sur ce territoire. Mais nous n'excluons pas l'éventualité que la faune de la toundra n'aurait jamais atteinte la Vénétie. La frontière la plus méridionale de son extension aurait donc été à la bordure orientale des Alpes, le Karst slovène.

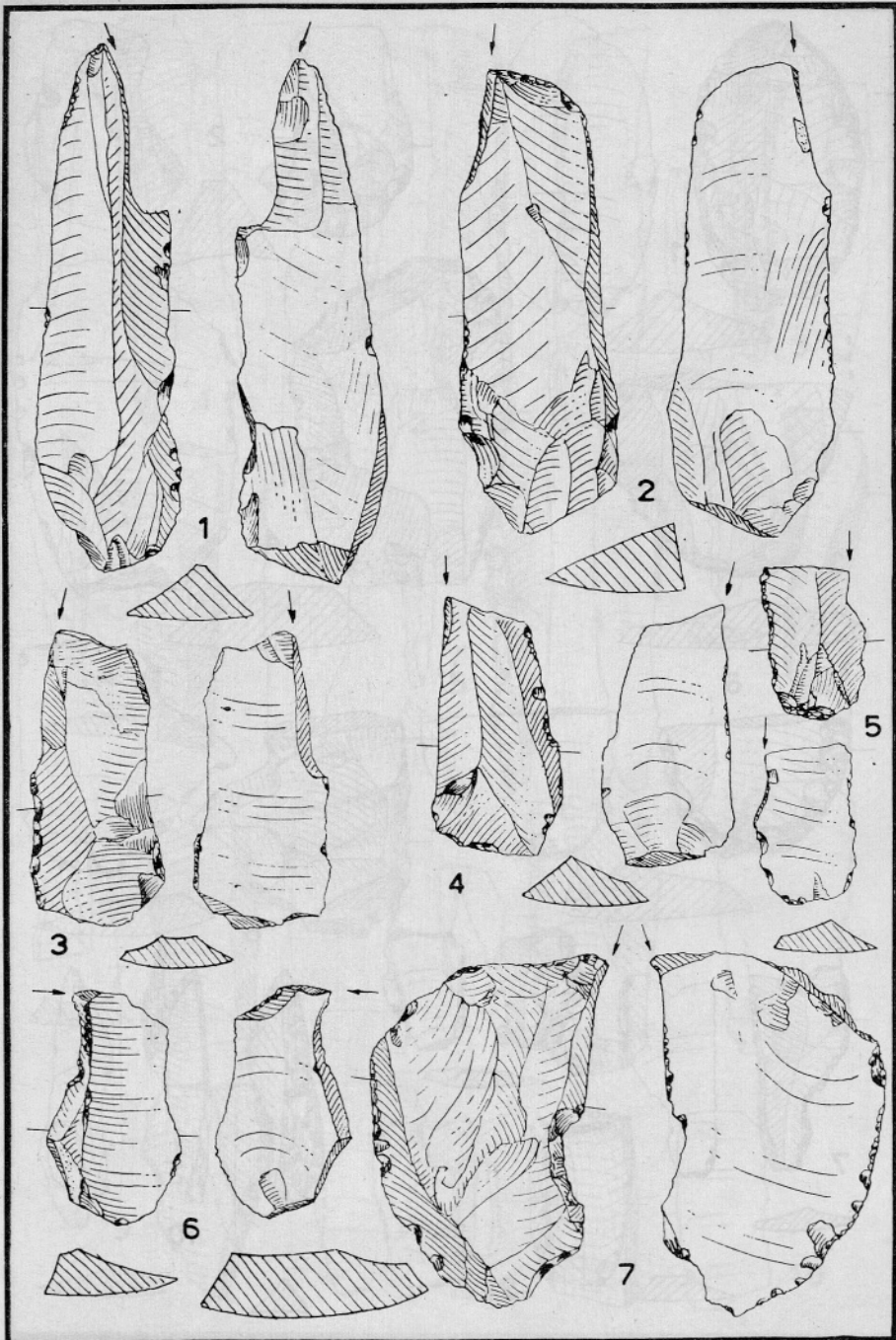
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

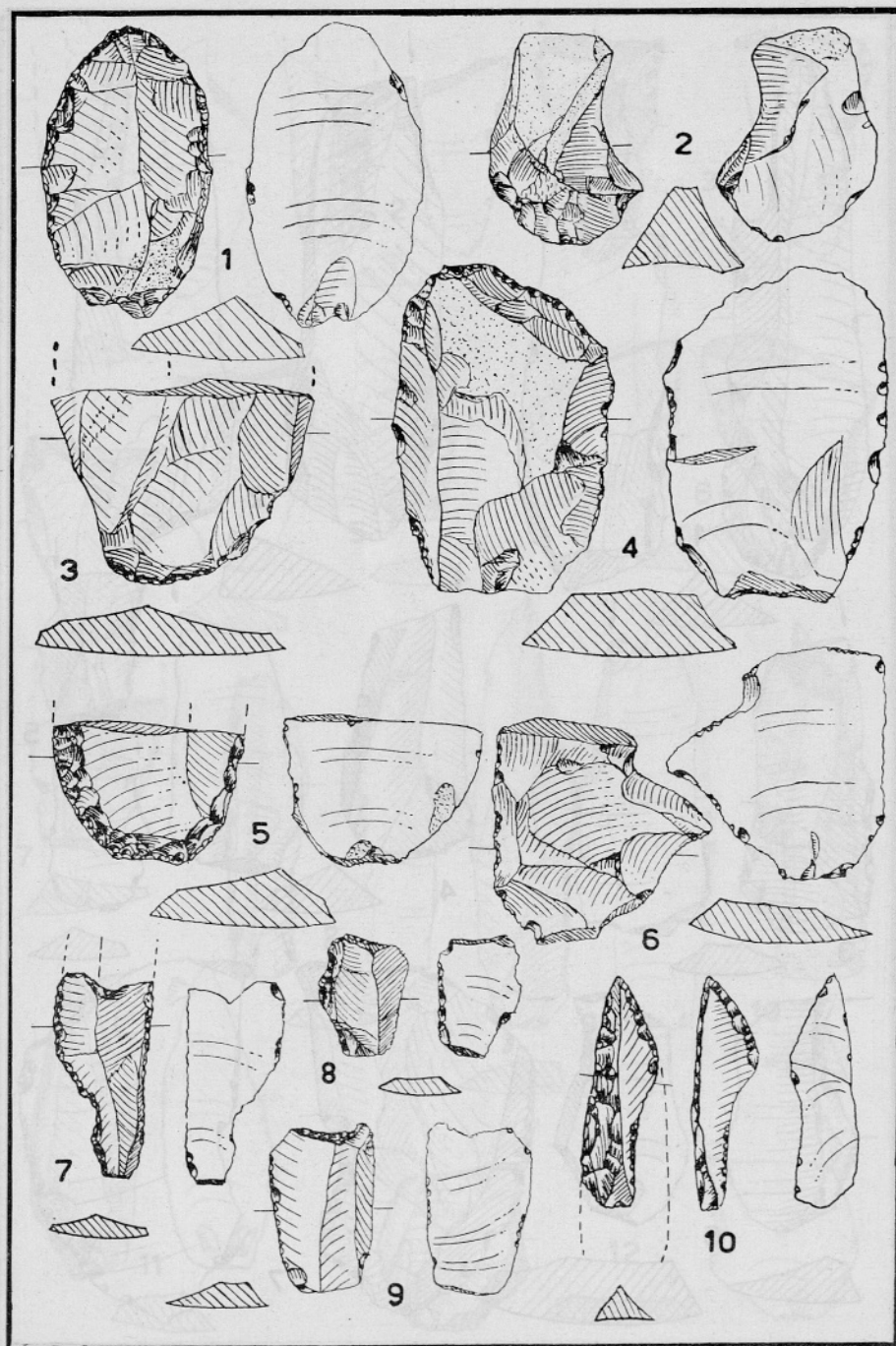
Ovča jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovča jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

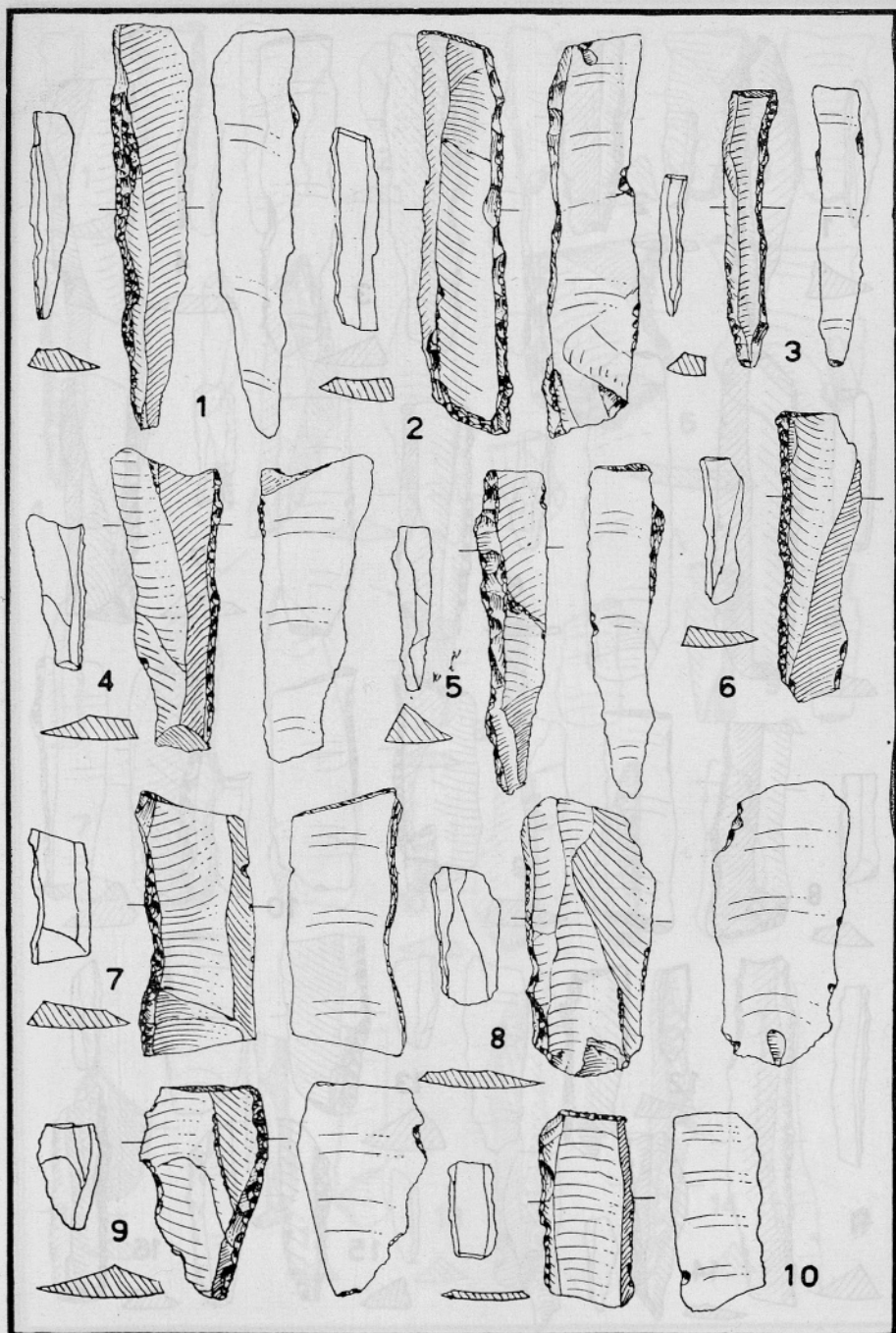
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

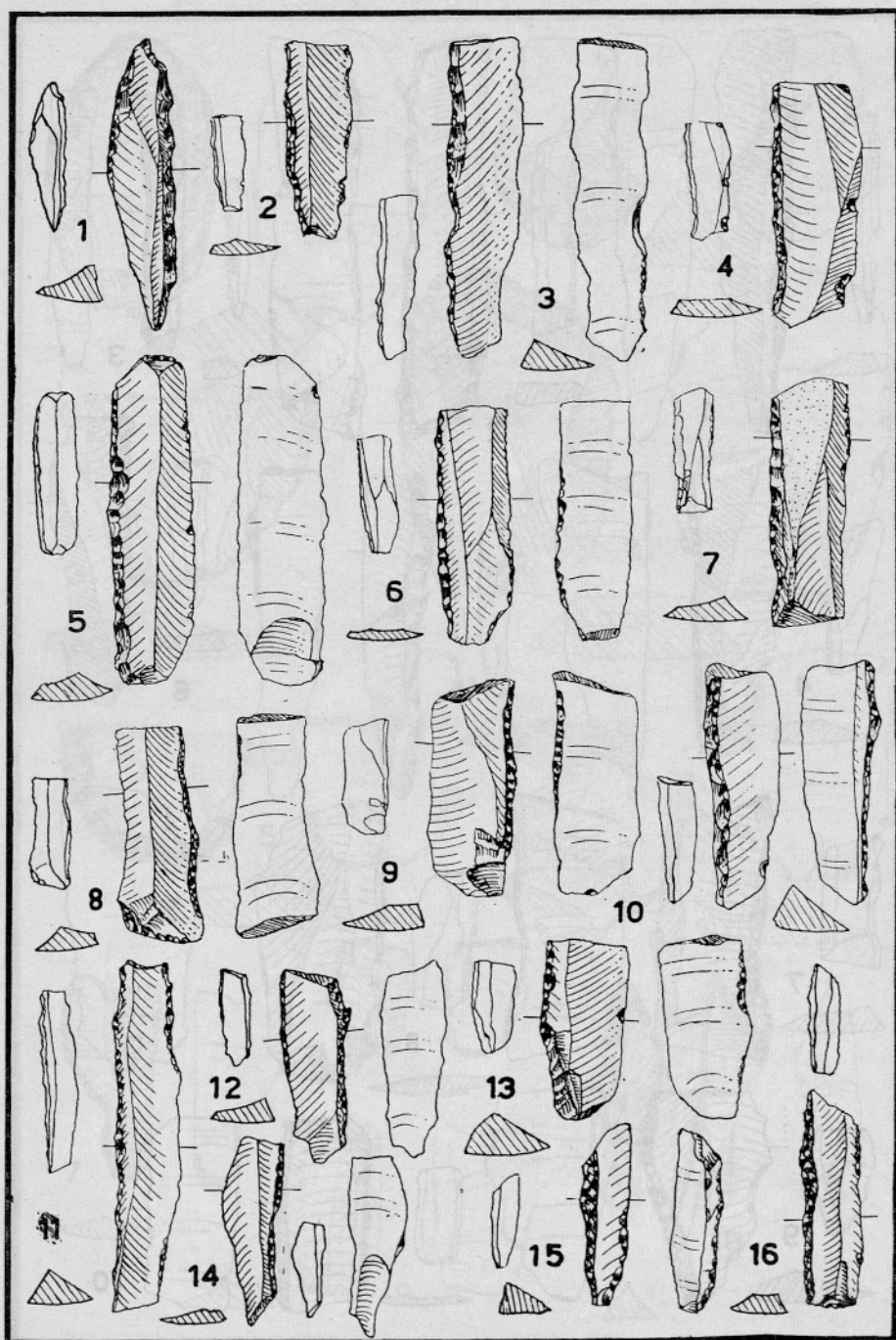
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

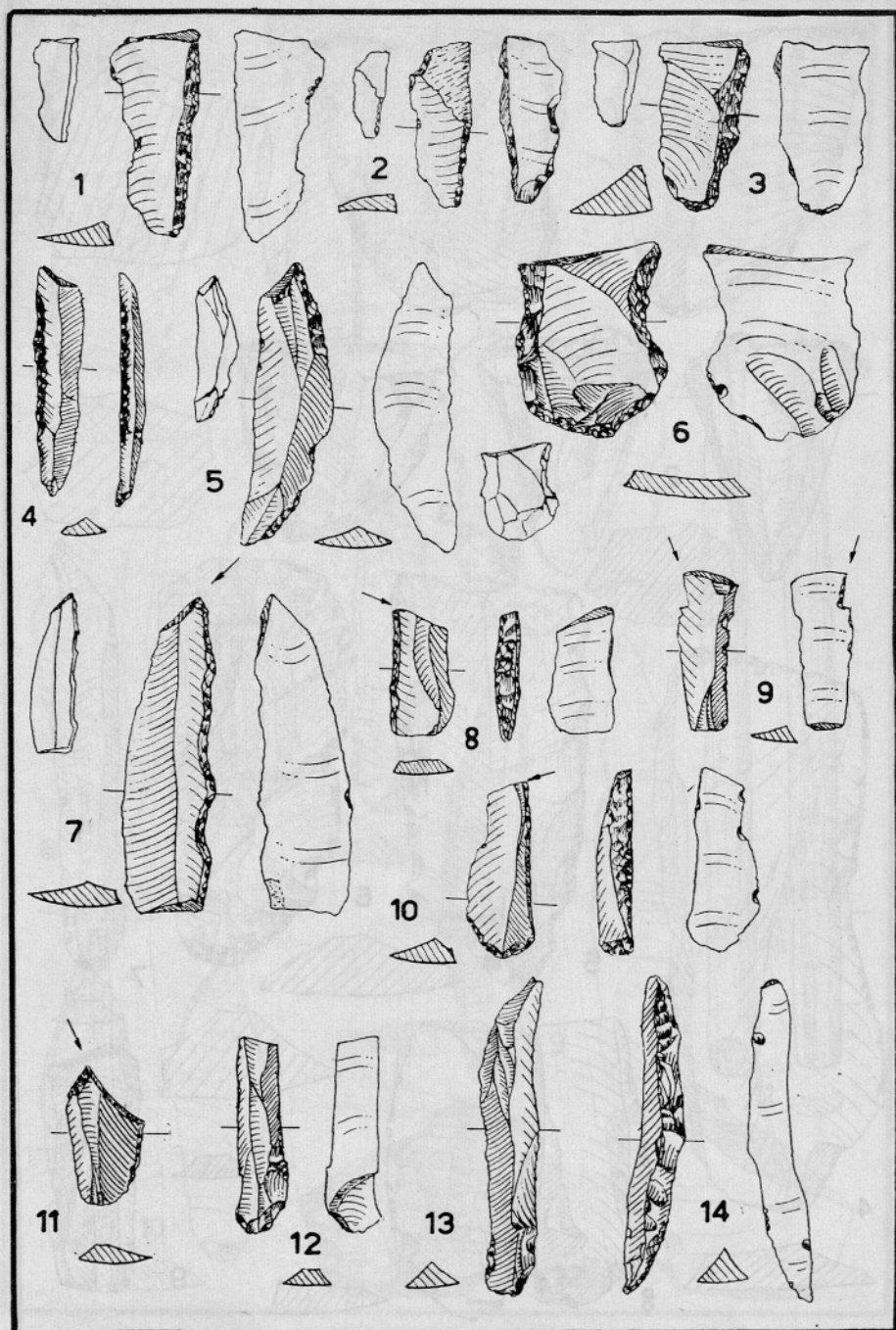
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

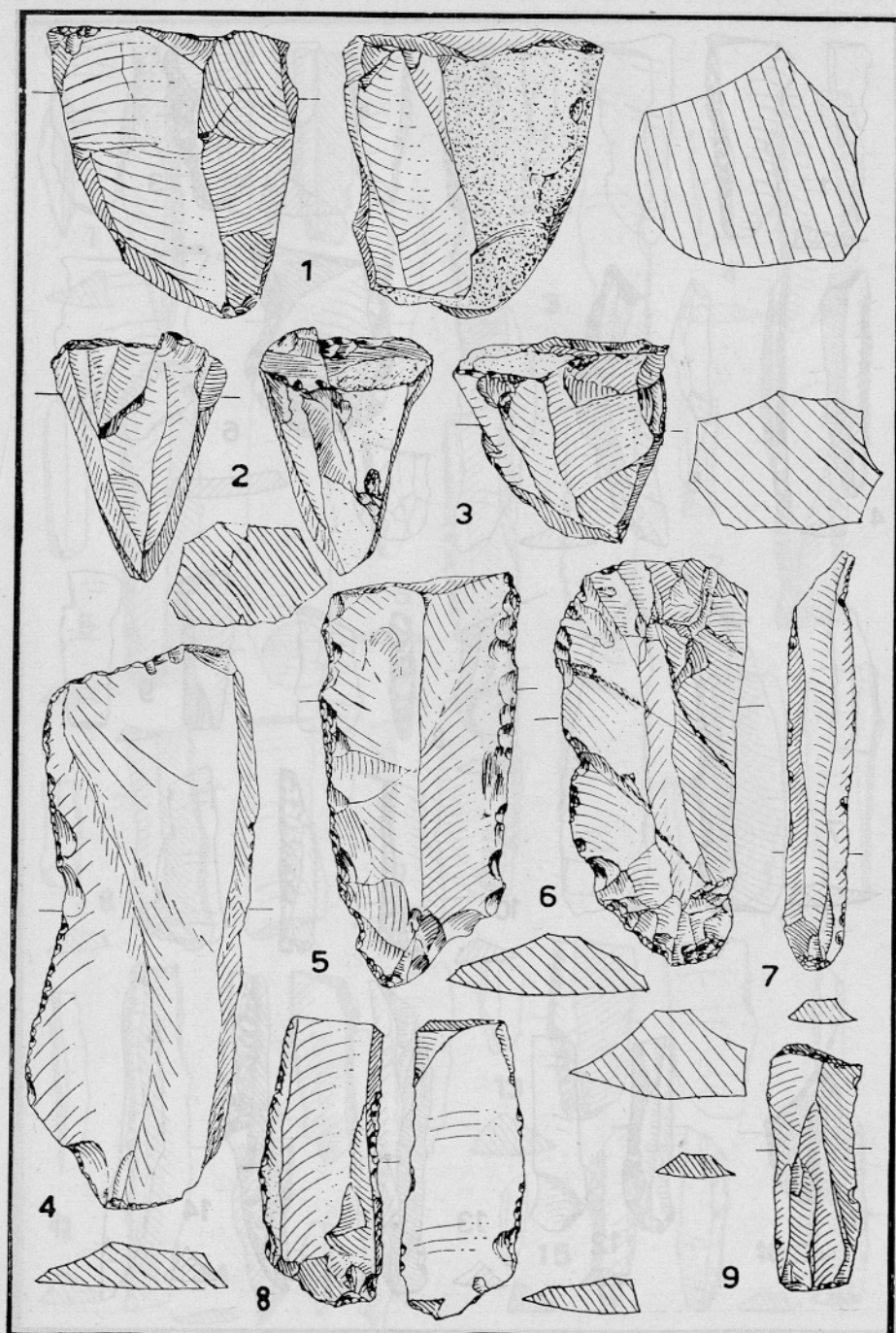
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

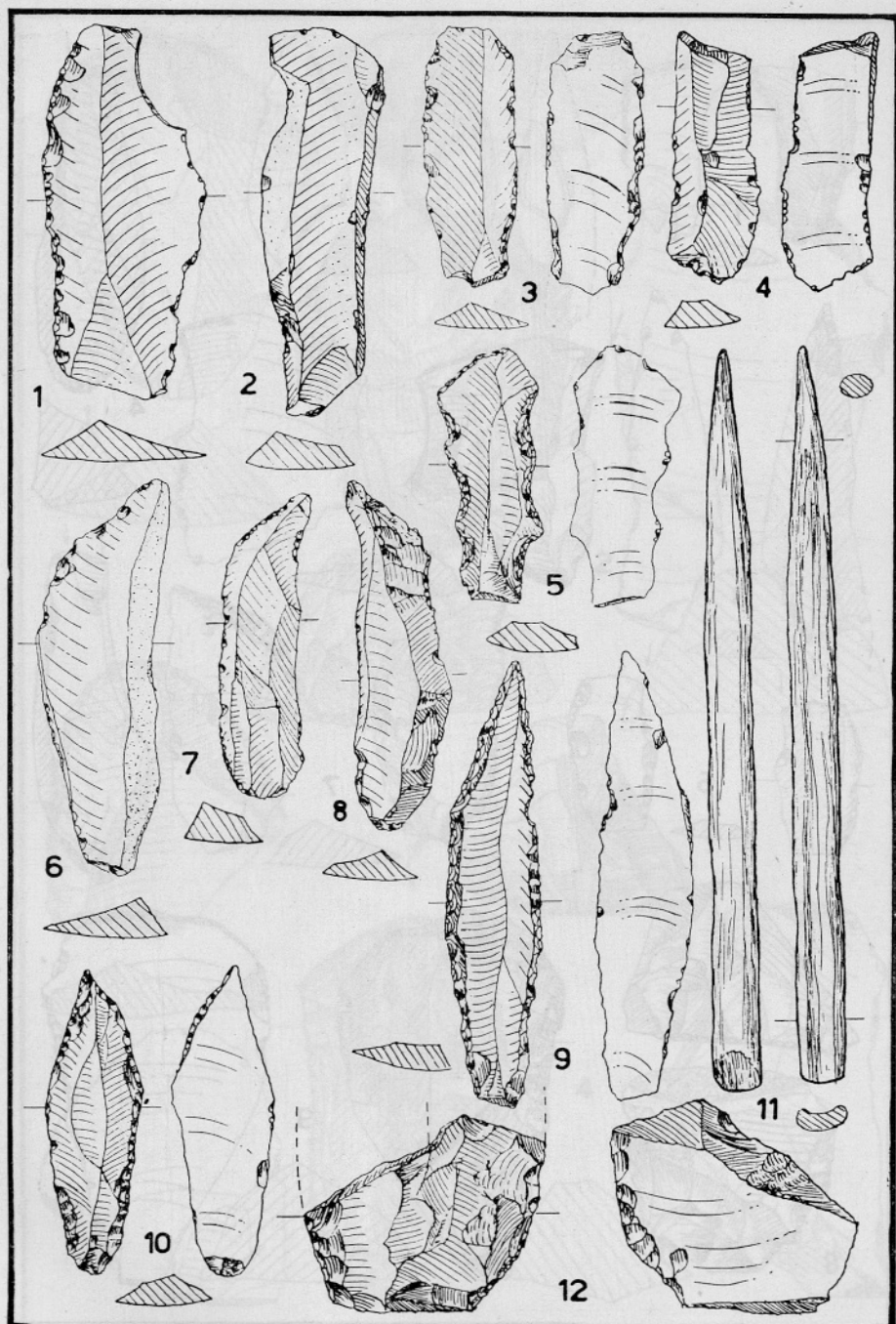
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

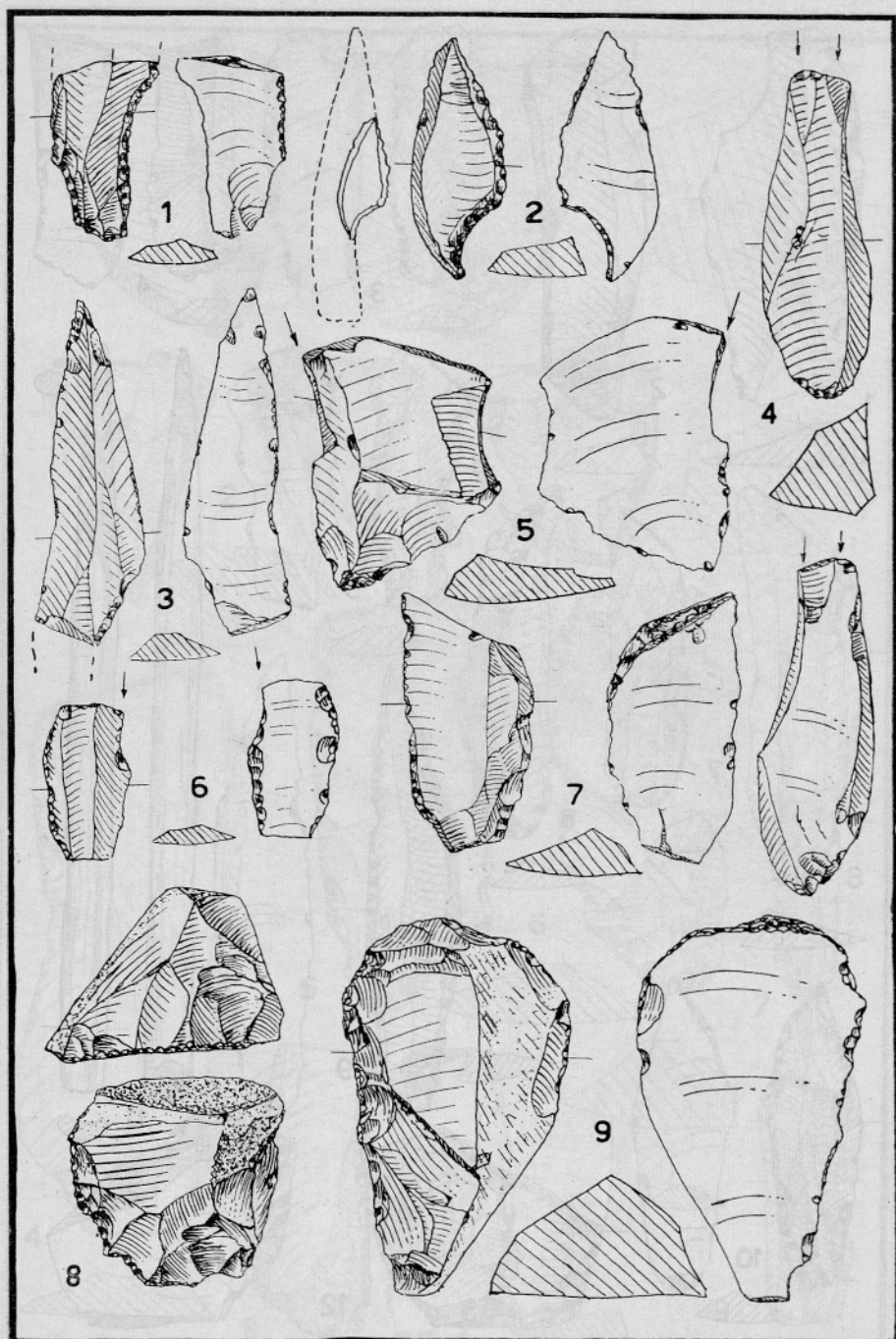
Ovčja jama; končni gravettien iz zgor. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. sup. — Grand. nat.

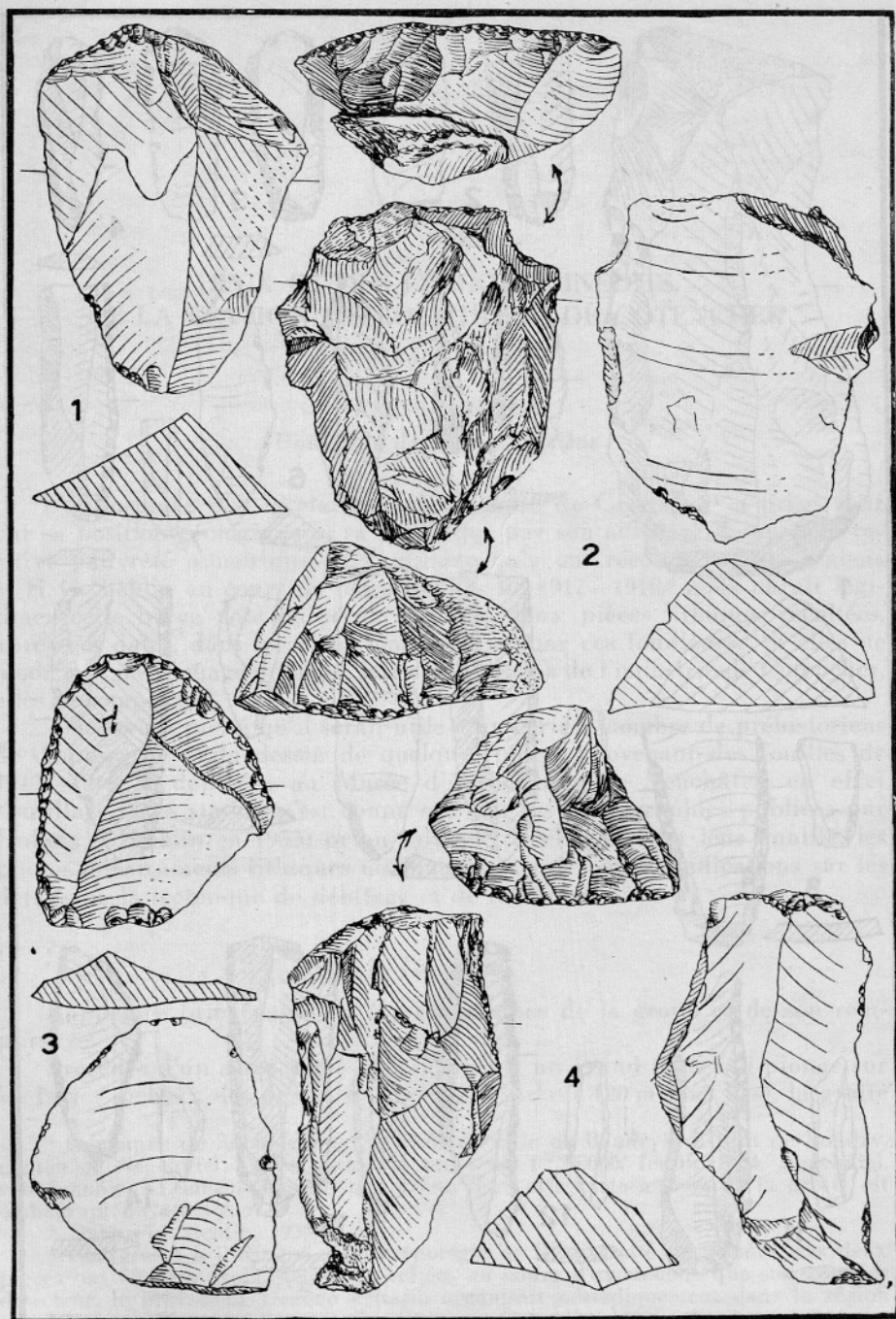
Ovčja jama; končni gravettien iz spod. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. inf. — Grand. nat.

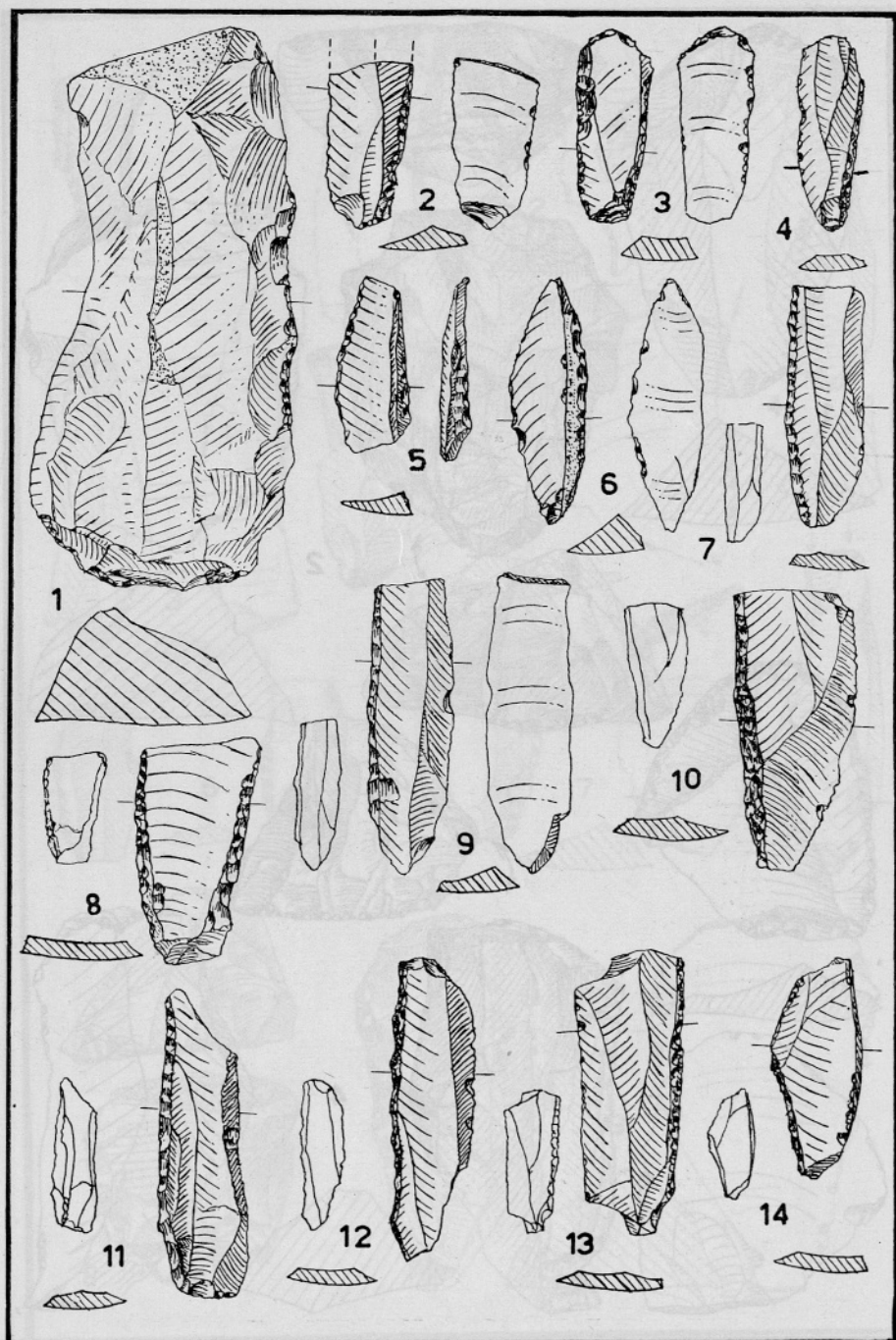
Ovčja jama; končni gravettien iz sp. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. inf. — Grand. nat.

Ovčja jama; končni gravettien iz spod. kult. horizonta. — Nar. vel.
Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. inf. — Grand. nat.

Ovčja jama; končni gravettien iz spod. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. inf. — Grand. nat.

Ovčja jama; končni gravettien iz spod. kult. horizonta. — Nar. vel.
 Ovčja jama; gravettien final de l'horizon cult. inf. — Grand. nat.